

# मुद्रल पुयाणा





॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

# मुद्रल पुराण

( प्लॅस्टिक कव्हरसह )

: लेखक :

प्राध्यापक गो. ह. कुलकर्णी



द्विमित्र प्रकाशन, मुंबई ४.

प्रकाशक :

प्रभाकर शिवराम आवटी

द्विमित्र प्रकाशन,

द्वारा / श्री भारत बुक डेपो,

ठाकुरद्वार नाका, मुंबई ४.

© सर्व हक्क प्रकाशकाधिन

किंमत २० रु.

मुद्रक :

आर. डी. मांद्रेकर

बो. एससी., एलएल. बी.,

इंडो फॉरेन प्रिंटिंग वर्क्स,

मु पो. नागाव, इंग्रजी शाळेसमोर,

ता. अलिबाग, जि. रायगड.



## दोन शब्द

श्रीगणेश ही एक हिंदूना सर्वाधिक प्रिय असलेली देवता ही देवता ऋद्धिसिद्धि प्रदान करणारी, सर्वसुख प्रदान करणारी, विघ्ने हरण करणारी व विद्येचे दान देणारी आहे. कोणत्याही कार्यारंभी गणेशाचे पूजन करून मगच कार्यारंभ करण्याची प्रथा आहे. अशा ह्या गणेश देवतेच्या संबंधी माहिती व कथा सांगणारे दोन मुख्य ग्रंथ लोकप्रिय आहेत. एक 'गणेशपुराण' व दुसरा 'मुद्गलपुराण.' ह्या दोन ग्रंथांपैकी 'गणेशपुराण' सार रूपाने उपलब्ध आहे पण 'मुद्गल पुराण' मात्र गेली बरीच वर्षे उपलब्ध नव्हते म्हणून साररूपाने 'मुद्गल पुराण' प्रसिद्ध करण्यास आनंद वाटत आहे.

'मुद्गल पुराण' ह्या मूल संस्कृत ग्रंथाची रचना नऊ खंडात झालेली असून त्यात एकूण ४२८ अध्याय व श्लोकसंख्या २३००० एवढी आहे. असा हा प्रचंड ग्रंथराज ह्या ग्रंथाचे कर्ते मुद्गल ऋषि यांच्या नावानेच प्रसिद्ध आहे. गाणपत्य संप्रदायात 'मुद्गल पुराणा' ला अतिशय मान आहे 'गणेशपुराणा' तल्या सर्व कथांचा ह्यात समावेश आहेच शिवाय इतर पुराणात ज्या गणेश कथा आढळतात त्या कथांचाही समावेश ह्या ग्रंथात केला आहे. 'मुद्गल पुराण' हे परंपरागत अठरा महापुराणे व उपपुराणे यांपैकी कशातच समाविष्ट नाही, तरीही गणेश भक्तांच्या दृष्टिने 'मुद्गल पुराणाचे' महत्व अनन्य साधारण आहे. हे त्याचे महत्व दोन-तीन कारणासाठी आहे.



हे पुराण गणेशाच्या अध्यात्मिक स्वरूपाचे वर्णन करणारे असून रूपकात्मक आहे. ह्या पुराणात वर्णिलेले मांसासुर, दंभासुर, क्रोधासुर, कामासुर, लोभासुर, आणि मदासुर हे माणसाच्या अंतःकरणातील षड्विध असून त्यांचा नाश गणेश कृपेने होतो हेच ह्या पुराणात अप्रत्यक्ष रित्या सांगितले आहे. ' गणेश पुराणात गणेशासंबंधी साक्षेपाने व विस्ताराने लिहिले गेले आहे, पण मुद्रल ऋषिनी मुद्रल पुराणाद्वारा गणेशतत्त्वाचा सर्वांगपरिपूर्ण विचार विस्ताराने मांडला आहे. मुद्रल पुराण गुणवत्तेने, शब्दार्थ गांभीर्याने विशेष उल्लेखनिय झाले आहे. शिव, विष्णु उपाधि असलेल्या ब्रह्मप्रतिपादक पुराणांची रेलचेल असताना मुद्रल पुराणाची काय आवश्यकता ! ह्या प्रश्नाला मुद्रल ऋषिनी सुरवातीलाच उत्तर दिले आहे. ते ह्मणतात:- शिव, विष्णु उपाधि असलेले ब्रह्म हे मुख्य नाही, कारण ते महावाक्यात वर्णित नाही. मात्र गणेशतत्त्व ' तत्त्वंमसि ' या महावाक्यातच प्रकट झालेले आहे. त्वं पदं नरश्च तत्पदं गजश्च एतयोरमेदात्मको गणेशदेहः प्रत्यक्ष ब्रह्मात्मकत्वात् ' या मुद्रल ऋषिनी मांडलेल्या सिद्धांताचा विस्तार त्यांनी नऊ खंडात केला आहे. या पुराणात सगुणनिर्गुणांचा व व्यक्ताव्यक्तांचा अंतर्भाव करून दोघांची उत्पत्ति व नियमन करणाऱ्या स्वानंदवासी श्रीगणपतीच्या अवताराच्या कथा आहेत. या ग्रंथात सर्व श्रुतिस्मृतीस मान्य जे अद्वैतब्रह्मतत्त्व त्याचा अंगिकार करून त्या ब्रह्माची प्राप्ति होते ती विहित नित्यकर्मांचे निष्काम आचरण, निष्काममक्तिने श्रीगणेशाची नवविध सेवा आणि सर्व ज्ञानविज्ञानांचा अंतर्भाव करणारे शुद्धज्ञान यांच्या द्वाराच होते हे ह्यातील कथाद्वारे



पटवून दिले आहे. सर्व जीव आपआपल्या वर्णाश्रमधर्मानुसार चालत असले म्हणजे ब्रह्म हे साक्षित्वाने राहते; पण कामक्रोधादिकांच्या उत्कर्षाने जीव आसुरी व उन्मत्त झाले म्हणजे या स्वानंदवासी ब्रह्माळा सगुणत्व प्राप्त होऊन अवतार सिद्ध होतो आणि उन्मादाचा विच्छेद होतो, हा सर्व गणेशचरित्राचा सारांश आहे. येथे ज्याला गणेशब्रह्म म्हटले आहे त्याला दुसरीकडे शिव किंवा विष्णु या रूपाने वर्णिलेले असले तरी सर्वत्र एकवाक्यता ही आहे की, प्रत्येक भारतीय आर्यधर्मग्रंथात उपनिषदप्रणित ब्रह्माचा मात्र स्विकार केला आहे. उपासना मार्ग निराळे असले तरी सर्व उपासनांचे रहस्य एकच असल्यामुळे प्राप्तव्यांत (ब्रह्मस्वरूपात) भेदभावाला जागाच मिळत नाही. म्हणून इतर पुराणांशी या पुराणाचा विसंवाद नाही. या पुराणांत गणपतीच्या मुख्य मुख्य नावांचे निर्वचन दिले आहे हे अवश्य लक्षांत ठेवावे.

नैमिष नावाच्या महारण्यांत ज्ञानयज्ञ चालू होता त्यावेळीं शौनक ऋषींच्या विनंतीवरून रोमहर्षण नावाच्या सूताने ज्या कथा सांगितल्या त्याच कथा मुद्गल पुराणात समाविष्ट केलेल्या आहेत. दक्ष-मुद्गल संवाद रूपाने हे पुराण विस्तार पावते. प्रत्येक खंडात एक यानुसार वक्रतुंड, एकदंत, महोदर, गजानन, लंबोदर, विकट, विघ्नराज आणि धूम्रवर्ण अशा आठ अवतारांच्या लिला विस्ताराने वर्णिलेल्या आहेत. या अवतार लिलांच्या वर्णनाद्वारे गणेश हेच परब्रह्म असल्याचे आग्रहपूर्वक प्रतिपादन केले आहे. नाना रूपक कथा, स्तोत्रे, तीर्थक्षेत्रे, पुण्यक्षेत्रे यांचे वर्णन, गाणपत्यांच्या कथा व अवतार इ. वैशिष्ट्यांनी हे पुराण समृद्ध आहे. संबंध वर्षातील शुद्ध पक्ष आणि वद्य पक्ष यांत येणाऱ्या चतुर्थ्याचे पूजाविधि, त्यांची



फले यासंबंधीची शास्त्रशुद्ध माहिती दिलेली असून त्या त्या प्रतांचा फले कोणा कोणाला अनुभवास आली त्यांच्याही कथा द्यात आढळतात. भारतात जी सिद्धक्षेत्रे आहेत त्यांपैकी स्वानंदमुक्ता ( मोरगाव ) या क्षेत्राचे विस्तृत वर्णन या क्षेत्राची लोकवितरण ल्याति सिद्ध करणारे आहे.

अशा प्रकारे गणेश भक्तांना उपयुक्त व योग्य मार्गदर्शन होण्याच्या दृष्टीने हे पुराण अत्यंत उपयोगी ठरेल यात कांही संशय नाही. गणेश भक्त ह्या ग्रंथाचे चांगले स्वागत करतील ही अपेक्षा. ह्या ग्रंथात कांही त्रुटी आढळल्यास व त्या दृष्टोत्पत्तीस आणून दिल्यास पुढील आवृत्तीच्या वेळी त्या त्रुटी दूर करण्याचा प्रयत्न करू. धन्यवाद.

प्रभाकर आवटी

**स्वतः श्रीगणेश म्हणतात-**

‘ मुग्दल पुराणा ’ शिवाय माझे यथार्थ स्वरूप कळणार नाही, कारण मुग्दल पुराणांत माझे पूर्ण आणि सर्व प्रकाशक स्वरूप प्रगट झाले आहे. ’



## ❀ अनुक्रमणिका ❀

क्रमांक

पृष्ठक्रमांक

१ दोन शब्द

३ ते ६

### प्रथम खंड

[ गणेश कथामृत ]

१	श्रीगणेश प्रार्थना	१
२	नैमिषारण्यांत सूताचे आगमन, पुराणकथन व मुद्गल पुराण प्रवेश	१
३	दक्षयज्ञ व त्याचे प्रमथन	२
४	दक्ष-मुद्गल संवाद-सृष्टीची उत्पत्ति	६
५	ब्रह्मा-विष्णू-महेश-सूर्य-शक्ति यांचे गर्वहरण-श्रीगणपति प्रसाद	१२
६	मुद्गलाचे पूर्ववृत्त	१२
७	मत्सरासुर जन्म-मत्सराला शंकर वर देतात-देवदैत्ययुद्ध-शंकरमत्सर युद्ध	१५
८	मत्सर-ब्रह्मांडाचा अधिपति होतो-धर्मलोप	२३
९	वक्रतुंडाचा जन्म-मत्सराचे गर्वहरण व गणेशस्तवन	२५
१०	‘ रिद्धिसिद्धिपति ’ अवतार व दंभासुरमंथन	२९



- ११ वसिष्ठ आणि विश्वामित्र, विश्वामित्र व याज्ञवल्क्य संवाद,  
दिवोदासाची कथा, विश्वामित्र गणपतीभक्त होऊन  
मुक्त होतो ३०

### द्वितीय खंड

- १ सृष्टीची रचना, ब्रह्मादिकांची उत्पत्ती, चतुर्वर्ण व  
चार आश्रम ३४
- २ मधुकैटभवध ३६
- ३ स्वायम्भुव मनु-त्याचो संतती; चंद्र, दुर्वास व दत्त  
यांचा वृत्तांत ३८
- ४ मनुपुत्र प्रियव्रत व उत्तानपाद; जंबूद्वीप, भूर्भुवादि  
सप्तलोक, सप्तपाताले ह्यांची माहिती ४०
- ५ गणेशयोग-भरताच्या तीन जन्मांची कथा ४२
- ६ रघूगण राजास उपदेश ४६
- ७ धृतराजा, वेनराजा व पृथुराजा यांची गोष्ट ४८
- ८ गजासुराचे त्रैलोक्याधिपत्य व पराशराच्या पोटी गणपतीचा  
अवतार, गजासुरवध व मोक्ष ५१
- ९ शुककथा-व्यवन ऋषीची कथा, मदासुराचा जन्म व तपश्चर्या  
मदासुर ब्रह्मांडाचा स्वामी होतो-मदासुराचा उद्धार ५४
- १० कश्यपाच्या घरी विनायकावतार-बाललीला-काशियात्रा-  
राक्षसवध इ. ६२
- ११ भृशुंडीचे पूर्ववृत्त व पश्चात्ताप-सूर्यपत्न्या छाया व संज्ञा-



- यमकृत गणेशस्तुति-गणेशप्रसाद-भृशुंडी भक्ति  
व ब्राह्मणत्व ६४
- १२ दुर्मति आख्यान-शिवसुतला-शनिदुखःविमोचन  
दुर्मतिवध ६६
- १३ अगस्त्यऋषि-अगस्त्यकृत समुद्रपान-कपिलावतार  
चितामणिहरण-गणासुर-प्रल्हादशाप निवारण ६८

### तृतीय खंड

[ महोदर चरित्र ]

- १ सूर्य बालखिल्यसंवाद-सूर्यसंजीवन-सूर्यवरप्रदान-  
स्कंदजन्म व तारकासुरवध-मोहासुर चरित्र व गणेशकृत  
ज्ञानदान व मोहासुरशांति. ७१
- २ नरनारायण व विष्णुसंवाद-मायाकाल गति-युगधर्म-  
कलियुगवर्णन-आश्रमधर्म ७६
- ३ अंबरीष-मुचकुंद कथा ८१
- ४ पुरूरवस आख्यान ८६
- ५ ययाति चरित्र ९१
- ६ कृतवीर्य चरित्र-सहस्रार्जुन व परशुराम ९३
- ७ मांडव्य चरित्र ९९
- ८ कृष्णयुधिष्ठिर संवाद-ब्रह्मयज्ञ वर्णन-युधिष्ठिर चरित्र १०१



**चतुर्थ खंड**  
[गजानन चरित्र]

१	तिथी देवीची उत्पत्ति	१०७
२	चतुर्थी व्रताचे माहात्म्य	१०८
३	चतुर्थीव्रताचा शास्त्रार्थ-चतुर्थीव्रतविधी	१०९
४	गणेशचतुर्थी आणि चंद्रदर्शन-चंद्रकृत गणपतीचा उपहास-गणपतिशाप व उःशाप	१११
५	कृष्ण गणेशचतुर्थीला चंद्र पाहतो-स्यमंतक मण्याची कथा-कृष्णजांबवंत मल्लयुद्ध-कृष्णाची खिन्नता-कृष्णकृत गणपती उपासना व वरप्रदान	११४
६	चतुर्थी व्रताचे फल	११९
७	शमी वृक्षाचे माहात्म्य	१२६
८	कोणत्या चतुर्थीला काय खावे ?	१२७
९	चतुर्थी व्रताचे उद्यापन	१२८
१०	लोभासुराचा वृत्तांत-लोभासुर दिग्विजय-गणपतीचा अवतार-लोभासुराचा उद्धार	१२९
११	सिंदुरासुराचा जन्म-सिंदुरासुर पृथ्वीचा स्वामी होतो	१३४
१२	पार्वतीच्या मळापासून पाहरेकऱ्याची निर्मिती	१३६
१३	गणपतीने गजासुराचे मस्तक धारण करण्याचे कारण	१३८



१४	गजानन-सिंदुरासुर युद्धात सिंदुरासुराचा अंत	१३९.
१५	विघ्नासुर गणपतीद्वारा पराभूत-विघ्नासुराला गणपतीचे अनेक वर	१४१
१६	गजानन अवतार समाप्ती	१४३

### पंचम खंड

[ लंबोदर चरित्र ]

१	असित नैश्रव संवाद	१४४
२	भस्मासुराला शंकराच्या वराची प्राप्ती-विष्णुद्वारा भस्मासुराचा नाश	१४५
३	क्रोधासुराला सूर्याद्वारा वराची प्राप्ती-लंबोदराद्वारा क्रोधासुर गर्वपरिहार व त्यास शांतिप्राप्ती	१४७
४	ब्रह्मस्वरूपाचे वर्णन	१५१
५	महिषासुर व देवी युद्ध-गणेशकृपेने देवीद्वारा महिषासुर वध	१५२
६	लंबोदराद्वारे शिव व विष्णूचे गर्वहरण-गणेशाची पूजा सर्व प्रथम करतात त्याचे कारण	१५४
७	सुरयाला शांतियोगाचा लाभ	१५६
८	मायाकराचा लंबोदराद्वारे वध	१५६
९	सूताचे गणेशभक्ति करणाऱ्यांना मार्गदर्शन	१६०



१०	शमी व मंदार ह्या वृक्षांचे माहात्म्य	१३१
११	शुद्राला स्वानंदवासी लोकाची प्राप्ती	१३२
१२	गणपतीला दुर्वा प्रिय का ?	१३४
१३	पिशुनाची कथा	१३६
१४	जनकाचे गर्वहरण व त्रिशिरा ब्राह्मणास गणेशाचा आशिर्वाद	१३७
१५	जनक व नऊ योगी संवाद-नऊ योग्यांचे जनकाच्या प्रश्नास उत्तरे	१३८
१६	गणपतीला तुलसीपत्र वर्ज का ?	१३४
१७	गृत्समदाचा जन्म-गृत्समदद्वारा ब्रह्मणस्पति सूक्ताचा जप	१३६
१८	ब्रह्मणस्पति सूक्ताचा विधि-गृत्समदाला गणेशाच्या वराची प्राप्ती	१३८
१९	गणेशलोकाचे वर्णन	१३९
२०	गणपतीचा कपिलास उपदेश	१८०
२१	पंचायतन पूजा, मांडणी इत्यादिबाबत मार्गदर्शन	१८१
२२	गणेशभक्ति करणाऱ्या साधकांना मार्गदर्शन	१८२

### षष्ठ खंड

१	ब्रह्मपंचकाचे स्वरूपवर्णन	१८३
२	संयोग-वियोग	१८४



३	सिद्धिबुद्धिस्वरूप वर्णन	१८५
४	चित्तपंचक वर्णन	१८५
५	जलंधराची उत्पत्ति-शंकरद्वारा जलंधराचा नाश	१८७
६	कामासुर राक्षसाची उत्पत्ति-त्रिगुणात्मक चराचराची परंपरा-गणेशयोग	१८९
७	क्षेत्राच्या द्वारांचे वर्णन	१९१
८	द्वारयात्रा व त्यापासून प्राप्ती	१९३
९	मयूरक्षेत्र व दंडकारण्य ही नावे पडण्याची कारणे	१९५
१०	मयूरक्षेत्री उपासना केलेल्यांचे अनुभव-चार द्वारांची यात्रा व फलश्रुति	१९६
११	मयूरक्षेत्र माहात्म्य वर्णन	१९७
१२	धर्मध्वज वैश्याची गोष्ट	१९९
१३	धर्मनिष्ठ व देवप्रिय ब्राह्मणाची कथा	२००
१४	सुलभ नावाच्या क्षत्रीयाची कथा-गणेशाच्या एकाक्षरी तारक मंत्राचे वर्णन	२०१
१५	मयूरेस क्षेत्र माहात्म्य व तेथे उपासना करणाऱ्यांचे अनुभव	२०४
१६	मयूरक्षेत्रातील पंचतीर्थे	२०६
१७	देवद्वार गणेशाची विधियुक्त पूजा-देवकृत गणेश स्तुति-गणेशद्वारा कामाचे वाटप	२०७
१८	गणपतिद्वारा कामासुराला शांतियोगाची दीक्षा	२०९



- १९ गणेशाचा गुणेश अवतार  
२० विकट अवतार समाप्ति

## सप्तम खंड

[ विघ्नराज खंड ]

- १ मरूतांचा अवतार व इंद्राचे कपट  
२ ममासुराचे गर्वहरण  
३ गणेश हेच सर्वश्रेष्ठ ब्रह्म  
४ श्रीदत्त योगींद्राचा उपदेश  
५ दितीच्या पोटी गणेशावतार

२१०

२११

२१२

२१३

२१४

## अष्टम खंड

[ धूम्रवर्णचरित्र ]

- १ महावाक्याचे उद्धाटन-अहं राक्षसाचा गणेशद्वारा पराभव २२९  
२ अहंता व माया २३२  
३ बाणासुराचा श्रीकृष्णद्वारा पराभव २३३  
४ गणपतीला तांबडा रंगच प्रिय कां ? २३४  
५ कलियुग वर्णन २३५  
६ चार युगांचे वर्णन २३६  
७ वज्रपंजर, मंत्र रहस्य २३७



८	वैशाख, श्रावण व मलमासात सिद्ध झालेल्या गणेशव्रताचे माहात्म्य	२४०
९	शाखांचे रहस्य	२४०
१०	श्रीगणेश भक्तिचे माहात्म्य	२४३
११	कली व गणेशपूजन	२४४
१२	नलराजाद्वारे गणेशपंचकपूर्वक द्वारयात्रेचे व गणेशव्रताचे अनुपालन	२४५
१३	इंद्राला लोमशऋषिचा उपदेश	२४६
१४	दृढभक्त बल्लाळाची कथा.	२४६
१५	गणेशभक्ति कैवर्तकामुळे राक्षसांचा उद्धार	२५०
१६	गणपती नामाचे माहात्म्य	२५१
१७	आश्विन शुद्ध दशमीला शमीपूजन करण्याचे कारण	२५३
१८	ईश्वर आणि विश्व	२५४
१९	गणेशध्यान व प्रार्थना	२५५

### नवम खंड

१	स्वानंदयोग	२५७
२	स्वानंदाचा अयोग--योगभ्रष्ट व त्याचा उद्धार	२५८
३	चंचळ चित्ताला स्थिर करण्याचा व ज्ञानप्राप्तीचा मार्ग	२५८
४	गणपतीच्या विभूति	२५९
५	तत्त्वविचार	२६१
६	ज्ञानाचा अभ्यास	२६२



७ मुद्रल पुराण श्रवणपद्धति व फलश्रुति

### यंत्र

- १ यंत्र
- २ श्रीगणेश यंत्र
- ३ श्रीगणेश यंत्र

### स्तोत्रे, आरत्या व भूपाळ्या

- १ मंगलाचरणम्
- २ मुद्रल पुराणात सांगितलेला गणेशन्यास
- ३ संकटनाशन् गणेशस्तोत्रम्

### भूपाळ्या

- १ रामानंदकृत
- २ गणपतीपुळे येथे म्हटली जाणारी भूपाळी

### आरत्या

- १ श्री स्वामी समर्थ रामदासकृत
- २ मुक्तेश्वर कृत